ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ *VISNYK LVIV UNIV.*
Серія геогр. 2010. Вип. 38. С. 271–280 *Ser. Geogr. 2010. N 38. P. 271–280*

УДК 631.445.4 (477.83/86)

ПРОБЛЕМИ ҐЕНЕЗИ ЧОРНОЗЕМІВ ГАЛИЧИНИ

І. Папіш, С. Позняк

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна

Розглянуто проблеми ґенези і класифікації чорноземів Галичини в руслі загальної теорії еволюції чорноземів лісостепової зони України. В ґрунтово-ботанічних умовах Західного Лісостепу України характер і напрям пізньоголоценової еволюції чорноземів є різним.

Ключові слова: чорноземи, феоземи, ґрунтовий покрив, Галичина, еволюція ґрунтів, класифікація, ґрунтовий горизонт, морфологічні ознаки.

Український етнічний анклав на заході давньоруської держави Київська Русь у пізньому середньовіччі згаданий як Червона Русь, а її державне утворення – як Галицько-Волинське князівство. Історичні події після монгольської доби призвели до того, що з 1340 р. Галичина розвивалася як єдиний адміністративний регіон у складі Речі Посполитої, а пізніше – Австро-Угорської імперії. Після третього поділу Польщі 1795 р. історичні галицькі землі і частина Волині війшли до Австрійської імперії у ранзі “коронного краю” з титулом королівства Галичини і Володимирії. Австрійський уряд приєднав до Галичини й частину польських етнічних земель з центром у Кракові. Невідповідність адміністративної Галичини історичній, а також етнічній українській території стала причиною умовного поділу краю на західну (польську) і східну (українську) Галичину, сучасна назва якої поширюється лише на український культурно-політичний край [4]. З огляду на ці обставини об’єктом нашого наукового аналізу є чорноземи Східної Галичини.

Історія дослідження чорноземів Галичини сягає кінця XIX–початку XX ст. Одним з перших дослідників у цій галузі був австрійський учений Л. Бубер, який 1910 р. опублікував німецькою мовою монографію “Про чорноземи Галіції і Подолії”. Автор повно й об’єктивно висвітлив погляди багатьох учених, починаючи з М. Ломоносова, на походження чорноземів. Широкому загалу українських і німецьких ґрунтознавців наукові праці Л. Бубера в галузі дослідження чорноземів Галичини практично невідомі. В “Истории почвоведения” І. Крупеніков згадав про доробок цього вченого, який першим дослідив чорноземи галицького краю [7]. Незважаючи на значний часовий відрізок з моменту появи перших фактичних даних про чорноземи краю, з усіх провінцій чорноземної зони України чорноземи Західного Лісостепу, і передусім Галичини, вивчені найслабше. Завдяки великомасштабним ґрунтовим дослідженням другої половини XX ст. маємо точні уявлення про географію чорноземів Галичини, особливості їхньої морфології, фізичні, хімічні, біологічні й агровиробничі властивості. Проблеми ж ґенези чорноземів Галичини висвітлені в загальному руслі еволюційної теорії ґенези чорноземів лісостепової зони України без тісної ув’язки їх з фаціальними особливостями

© Папіш І., Позняк С., 2010

голоценового ґрунтоутворення в контактній зоні між Поліською і Карпатською широколистяно-лісовими і Східноєвропейською лісостеповою геоботанічними областями.

За матеріалами великомасштабних ґрунтових досліджень Львівщини чорноземи в галицькому прикордонні приурочені винятково до Сянсько-Дністерської моренно-водно-льодовиково-алювіальної хвилястої слабкорозчленованої височини, західні відроги якої не заходять на територію Польщі.

За фізико-географічним районуванням України історична Галичина сформувалась у межах ґрунтово-біокліматичної провінції Лісостепу Західного Лісостепової зони України, складовими частинами якого є п'ять ґрунтово-ботанічних округів: Верхньодністерський і Розтоцько-Опільський листянолісовий рівнинний округ сірих лісових ґрунтів і чорноземів опідзолених, Західноподільський, Східноподільський, Придністерсько-Подільський і Прут-Дністерський лісостепові рівнинні округи чорноземів опідзолених і типових з островами сірих лісових ґрунтів [3].

У структурі ґрунтового покриву Галичини чорноземи представлені двома фаціальними підтипами: чорноземами опідзоленими і типовими вологими. Поширені вони вкрай нерівномірно, утворюючи переважно складні висотновпорядковані поєднання з сірими лісовими ґрунтами, напівгідроморфними і гідроморфними ґрунтами. Відносна частка чорноземів у ґрунтовому покриві Верхньодністерського і Розтоцько-Опільського ґрунтово-ботанічних округів незначна і диференційовано збільшується у східному напрямі від першої до другої з 10–12 % до 18–20 %. У ґрунтовому покриві цих лісових областей Галицького краю чорноземи представлені винятково опідзоленим підтипом.

У межах Верхньодністерського ґрунтово-ботанічного округу чорноземи опідзолені приурочені до широких слабкорозчленованих вододільних масивів, довгих і пологих привододільних схилів Сянсько-Дністерської і Городоцько-Комарнівської височин. У ґрунтовому покриві округу вони утворюють вузький, розчленований боковими відрогами сірих і темно-сірих лісових ґрунтів субширотний масив чорноземів, що витягнулись на десятки кілометрів уздовж південного макросхилу височин. У верхів'ях р. Вишні глибоко і густо розчленована Рудківська височина перериває суцільність масиву чорноземів унаслідок абсолютного домінування в ґрунтовому покриві цієї височини сірих лісових ґрунтів. Монолітність ареалу чорноземів відновлюється тільки зі зміною характеру рельєфу і складу ґрунтотвірних порід у межиріччі Вишня – Верещиця Городоцько-Комарнівської горбистої пологохвилястої слабкорозчленованої височини. Це район максимально компактного поширення чорноземів у межах Верхньодністерського ґрунтово-ботанічного округу.

За умов Розтоцько-Опільських ландшафтів чорноземи опідзолені мають переважно острівне поширення, зумовлене характером рельєфу і літологією ґрунтотвірних порід. У межиріччі Верещиці та Зубри сформувались два значні ареали чорноземів опідзолених. Перший приурочений до північних відрогів ерозійно-акумулятивної структурно-пластової рівнини Львівського плато з його широкими мікрозападинними (карст) вододільними поверхнями, що складені оглеєними елювіально-делювіальними лесоподібними суглинками в основі. Друга компактна група чорноземів опідзолених приурочена в рельєфі до пологохвилястої Щирецької сідловини верхньотортонського гіпсоносного масиву, перекритого малопотужною товщею оглеєних елювіально-делювіальних лесоподібних суглинків. Через особливості давньої тектонічної структури, дочетвертинної геології і новітні ґрунтово-геоморфологічні процеси (карстоутворення, оглеєння) в околицях злиття річок Ставчанки і Щирки склались сприятливі умови для голоценового чорноземоутворення під покривом широколистих лісів дібровного типу. Едафічні умо-

ви середнього і пізнього голоцену Львівського Опілля на пологохвилятих перезволожених рівнинах сприяли поширенню дібров паркового типу з чорноземами опідзоленими. Аналогічний характер рельєфу Опілля не єдиний і достатній чинник у формуванні чорноземних ґрунтів. Наприклад, ґрунтовий покрив на пологохвилястому межиріччі у витоках Верещиці і Ставчанки (Великолюбінська синекліза) складений винятково світло-сірими і сірими лісовими ґрунтами. В цьому випадку просторовий характер і склад ґрунтового покриву визначив літологічний чинник. Ґрунтотвірні породи представлені прісноводними воднольодовиково-алювіальними облесованими оглеєними суглинками легкого гранулометричного складу. Повсюди, де породи цієї ґенези є ґрунтотвірними, нема ареалів чорноземних ґрунтів.

Подібна закономірність спостережена в однотипних літологічних умовах розчленованих межиріч з елювіально-делювіальними лесоподібними суглинками, проте з посиленням вертикального і горизонтального ерозійного розчленування території Опілля. Території, складені елювіально-делювіальними лесоподібними суглинками, в разі посилення ерозійного розчленування території переважно зайняті темно-сірими, менше – сірими лісовими ґрунтами. В масивах сильнорозчленованого рельєфу, складеного з поверхні прісноводними верхньоплейстоценовими суглинками, сформувалися світлосірі лісові ґрунти. Корелятивні зв’язки між характером структури ґрунтового покриву Львівського Опілля і чинниками його просторової диференціації свідчать про те, що найсприятливіші умови для голоценового чорноземоутворення в межах лісового масиву Львівського Опілля склались на перезволожених територіях за поєднання пологохвилястого рельєфу, представленого у верхньому стратиграфічному ярусі еоловими елювіально-делювіальними лесоподібними суглинками.

На середньомасштабній ґрунтовій карті України чорноземи опідзолені Верхньодністерського і Розтоцько-Опільського листянолісових ґрунтово-ботанічних округів Західного Лісостепу України зображені як поверхнево-глеюваті. Цей факт виразно характеризує реальні обставини пізньоголоценового ґрунтоутворення на заході галицького краю, однак не достовірно відтворений у класифікації чорноземів на ґрунтовій карті України. Чорноземи опідзолені в басейні лівих приток верхнього Дністра, аж до долини р. Зубра, протягом голоцену формувались у досить складних геолого-геоморфологічних (передовий карпатський прогин з інверсійним структурно-пластовим типом рельєфу і абсолютними відмітками земної поверхні 150–200 м) і біокліматичних (лісовий тип рослинності при ГТК > 1,7) умовах середнього лісостепу [2]. Тверді дочетвертинні породи (пісковики, вапняки, піски, гіпси й гіпсоангідрити), наявність під ґрунтовим профілем пізньоплейстоценового сильно оглеєного, пластичного і водонепроникного діяльного шару (1 м) дубнівського інтерстадіалу, а також значне обводнення території спричинили високий рівень стояння ґрунтових вод, підтоплення чорноземів капілярною облямівкою з утворенням мочарів на вододілах і схилах.

В умовах Львівського плато чорноземи опідзолені вододільних поверхонь утворюють характерні для цього регіону напівгідроморфні ґрунтові комплекси з лучно-чорноземними, лучно-болотними і болотними ґрунтами карстових блюдець і міжкарстових поверхонь. Сезонне підтоплення чорноземів (рівень залягання ґрунтових вод на вододілах часто піднімається до 80–180 см) стимулює формування потужного (50–60 см) оглеєного акумулятивно-гумусового горизонту, який поступово переходить у слабкодиференційовану за гранулометричним і валовим хімічним складом гідрогенно-метаморфізовану товщу. Метаморфізм часто виявляється в наявності глейового горизонту в нижній частині профілю, металевому блиску й оливкових ознаках оглеєння перехідного

гумусового горизонту, дрібних іржавих конкреціях сполук заліза в гумусовому горизонті, сильних натіках органічної речовини (навіть глибоко в материнській породі). Ґрунтова маса перехідних горизонтів брудно-бурого кольору, часто горіхувато-грудкувата з сизо-сірими плівками по гранях структурних агрегатів, яка виразно переходить у тверду і пластичну, брилувато-блокової структури материнську породу. Така морфологія профілю чорноземів опідзолених Львівського Опілля не відповідає їхньому класифікаційному визначенню як поверхнево-глеюватих опідзолених чорноземів. Подібна будова профілю властива опідзоленим чорноземам Верхньодністерського лісостепу, що показані на ґрунтовій карті України також як поверхнево-глеюваті.

Поверхнева глеюватість чорноземів середнього Західного Лісостепу у більшості випадків не має польових підтверджень. Фактично місце цих ґрунтів у систематичному списку ґрунтів України не відповідає їхньому реальному положенню в структурі ґрунтового покриву краю, оскільки ознаки оглеєння поширені в усьому профілі чорноземів, причому посилюються з глибиною. Невідповідність родової оцінки чорноземів середнього Західного Лісостепу (наявність поверхневої глеюватості) не обмежена тільки цією обставиною. Наявність рясної крем’янкової присипки на гранях педів і в тріщинах ґрунтових блоків помилково вважають результатом пізньоголоценового опідзолення чорноземів типових глибоких. Білувата скелетана швидше є ознакою псевдопідзолистого процесу в умовах тривалого поверхневого і ґрунтового перезволоження чорноземів у ділянці капілярної облямівки. Відсутність між гумусово-елювіальним генетичним горизонтом *He(gl)* і перехідним гумусовим горизонтом *HPigl* пізньоатлантичного акумулятивно-гумусового горизонту *H* є непрямим свідченням відсутності явища параметоморфозу цих чорноземів за умов зміни степової рослинності на лісову. В “Класифікації і діагностиці ґрунтів СРСР” такі ґрунти більше відповідають підтипу дерново-глеюватих ґрунтів з типу дерново-глейових, частково – типу лучних вилугуваних ґрунтів. У Класифікації ґрунтів Росії ґрунтам з такими морфохроматичними властивостями профілю виділили, на нашу думку, об’єктивну нішу. Вони належать до окремого відділу (асоціації ґрунтів) акумулятивно-гумусових гідрогеннотрансформованих ґрунтів і до типу гумусово-глейових [6].

Чорноземи з морфохроматичними ознаками псевдоопідзолення і повнопрофільного оглеєння поширені на всьому просторі Верхньодністерського і Розтоцько-Опільського лісостепу. Вони є специфічним і невипадковим явищем у ґрунтовому покриві регіону, зумовленим історією розвитку природи цього краю на межі між лісом і степом. Поява таких ґрунтів саме на просторах Східної Галичини свідчить про їхнє перехідне положення між чорноземами класично лісостепових ландшафтів і лісо-лучними ґрунтами центральноєвропейської широколистолісової області. Це ґрунти лісової ґенези, що сформувались у специфічних едафічних умовах перехідного поясу Західного Лісостепу України в контактній зоні буроземного, підзолистого і степового поясів ґрунтоутворення. Такі ґрунти повинні посісти особливе місце в систематиці і класифікації ґрунтів України, яке відповідало б їхнім реальним субстантивним ознакам і властивостям. На нашу думку, у класифікації ґрунтів України вони можуть бути зачислені до асоціації акумулятивно-гумусових ґрунтів з утворенням окремого типу феоземів глейових. На рівні підтипів виділяються феоземи глейові типові та феоземи перегнійно-глейові. В умовах агроландшафтів виділяють агрофеоземи глейові з відповідним підтиповим поділом.

На схід від р. Зубра історична Галичина є областю підвищеного (абсолютні відмітки – 360–400 м) Західного Лісостепу, яка умовно розділена на західну і східну його части-

ни [5]. Це область поширення лісостепових чорноземів опідзолених і типових, що є продовженням області сірих лісових ґрунтів на схід від 25-го меридіана до р. Збруч. У Правобережному Задністер'ї область лісостепових чорноземів опідзолених і типових поширюється на Прут-Дністерське межиріччя. В лісостепових, з геоботанічного погляду, ґрунтово-ботанічних областях Галичини чорноземи є домінуючим типом ґрунту. Причому в структурі ґрунтового покриву частка типових чорноземів щодо опідзолених стрімко збільшується в напрямі Збруча і Дністра. В тому ж напрямі зменшується гідроморфність чорноземів вологих.

Чорноземи західної частини підвищеного поясу Західного Лісостепу України охоплюють ерозійно-денудаційні рівнини Гологоро-Кременецького напівгірського краю Поділля і розчленованого Східного Опілля. В цій частині підвищеного лісостепу чорноземи представлені підтипом опідзолених глеюватих і поверхнево-глеюватих ґрунтів. Лісовий тип рослинності в історичному минулому у поєднанні з високим атмосферним зволоженням на фоні доброго дренажу території створює передумови до надлишкового поверхневого зволоження ґрунтів. Реалізація цих передумов залежить від рослинного покриву, геологічної будови і рельєфу, складу ґрунтотвірних порід і властивостей самих ґрунтів. Чорноземи опідзолені сформувались під дібровами з потужним наземним трав'яним покривом. Навіть під цими лісами чорноземи швидко нагромаджують у верхньому шарі (0–10 см) багато органічної речовини, яка з огляду на місцеві кліматичні умови і високу вологоємність сприяє надмірному зволоженню і поверхневому оглеєнню ґрунтів.

Чорноземи опідзолені підвищеного поясу Західного Лісостепу України суттєво відрізняються від своїх аналогів Середнього Лісостепу. Морфохроматичні ознаки оглеєння в них послаблюються з глибиною. Ґрунтовий профіль – це поступовий перехід гумусово-акумулятивного горизонту *Не* через слабкоілювійований зернисто-горіхуватий перехідний гумусовий горизонт *НРі* в карбонатну (зрідка безкарбонатну на прісноводних суглинках) ґрунтотвірну породу з ознаками реліктового гігроморфізму. Морфохроматичних ознак процесів мармуризації, зумовлених псевдоопідзоленням і оглеєнням, у середній і нижній частинах профілю нема. Підгумусову товщу характеризують поступовий спад гумусності, надмірна ущільненість, тріщинуватість, грудкувато-горіхувата структура, немає ознак глибокого проникнення органічної речовини в материнську породу. Поверхневий оглеєний, білястий, пластинчасто-грудкуватий гумусово-елювіальний горизонт *Не* поступово переходить у зернисто-грудкуватий горизонт *Н* без виразних ознак опідзолення, а далі – у перехідний слабкоілювійований гумусовий горизонт *НРі* без ознак криптоглеюватості. Така будова профілю чорнозему свідчить про його складну ґенезу внаслідок заселення лісом чорнозему глибокого в минулому і наступного субатлантичного опідзолювання його верхнього шару. В цьому випадку чорноземи підвищеного Західного Лісостепу за морфохроматичними ознаками і властивостями відповідають їхньому класифікаційному положенню, зафіксованому на середньомасштабній ґрунтовій карті України. В руслі розвитку класифікаційної проблеми ці ґрунти потрібно зачислювати до типу феоземів, що входять до асоціації акумулятивно-гумусових ґрунтів. За особливостями серединного типодіагностичного горизонту в типі феоземів виділяють підтипи: феоземи типові (чорноземи опідзолені в класифікації ґрунтів 1977 р.), феоземи лювікові (чорноземи вилугувані), феоземи опідзолені (темно-сірі опідзолені ґрунти), феоземи глеюваті (лучно-чорноземні ґрунти). В умовах агроландшафтів типу феоземів відповідає окультурений їх аналог – агрофеоземи.

У ґрунтовому покриві східної частини підвищеного Західного Лісостепу домінують поєднання чорноземів опідзолених і типових малогумусних глеюватих. Ареали їхнього поширення простягаються від вододілу між річками Стрипа і Коропець на заході, до Збруча і Пруту, відповідно, на сході і півдні Галичини. В цих межах підвищений типовий Лісостеп охоплює лесову структурно-пластову рівнину із загальним нахилом земної поверхні на схід–південний схід, що розділена Товтровим пасмом на Західноподільську (Тернопільське плато) і Східноподільську (Авратинська височина) частини. Домінування в ґрунтовому покриві чорноземів типових зумовлене плоско-хвилястим слабкодренованим рельєфом, складеним з поверхні еоловими елювіально-делювіальними, з ознаками реліктової глеюватості, лесоподібними суглинками, а також посиленням континентальності клімату в східному напрямі. Перехід від чорноземів опідзолених до типових відбувається поступово із заходу на схід з посиленням пенепленізації рельєфу. Найбільші масиви типових глибоких чорноземів зосереджені у межиріччі Серету і Збруча. Саме там, в урочищі Пантелиха (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.) залишились невеликі масиви цілинних глибоких чорноземів зістеповілих лук.

Характерною особливістю чорноземів типових Тернопільського плато і Авратинської височини є їхня глибока й інтенсивна зоогенна переритість профілю, внаслідок чого перехідний гумусовий горизонт дуже розтягнутий, гетерогенний і кротовинний. Серед аналогів лісостепової зони України чорноземи типові Галичини вирізняються найбільш диференційованим за мулом ґрунтовим профілем (*КД* мулу 1,26–1,28), розвитком процесів внутрішньоґрунтового оглинення в перехідних за гумусом горизонтах профілю ($К_{огл}$ 1,2–1,38), найбільш розтягнутим гумусовим профілем завдяки зоогенній переритості перехідного гумусового горизонту, високій розсіяності карбонатних новоутворень у профілі, вираженому елювіально-метаморфічному типу профілю, малогумусності акумулятивно-гумусового горизонту, високому ступені гуміфікації органічної речовини. Ґрунти відповідної ґенези й будови профілю однозначно мають належати до типу чорноземів, що входять до асоціації акумулятивно-гумусових ґрунтів. На підтиповому рівні в межах Галичини потрібно виділити підтип чорноземів типових. Окультурені аналоги чорноземів типових формуються шляхом додавання до них префікса агро- (агрочорноземи типові).

Чорноземи, як і більшість ґрунтів бореальних областей, формувались протягом усього голоцену. Уявлення про голоценову еволюцію чорноземів Галичини вкрай дискусійні. Вони неоднозначні в трактуванні ґенези ґрунтів, послідовності стадій і етапів їхнього розвитку й еволюції, впливу господарської діяльності на формування властивостей чорноземів. Дискусій щодо еволюції чорноземів типових не виникає. Вони є моногенетичними ґрунтами, що у сучасному становленні пройшли кілька фаз степового ґрунтоутворення. На кожній зі стадій вони еволюціонували за розвивальним типом на елювіально-делювіальних карбонатних лесоподібних суглинках під гігрофільною лучною і мезофільною лучно-степовою рослинністю.

По-іншому склались історичні обставини з чорноземами опідзоленими вологими. Серед вирішальних чинників і умов еволюції чорноземів лісових ґрунтово-ботанічних областей Галичини є характер рельєфу, особливості ґрунтотвірної породи і біокліматичний чинник. Лісостеп як самостійна природна зона дуже стійкий щодо кліматичних коливань, що зумовлено диференційованим рослинним покривом. Згідно з палінологічними даними і радіовуглецевим датуванням, до кінця атлантичного періоду (5–6 тис. років тому) межа між лісом і степом, тобто північна межа лісостепу, досягла положення, близького до сучасного. Надалі вона не зазнавала суттєвих переміщень [10].

У сучасних авторитетних виданнях опідзолені чорноземи Галичини розглядають як полігенетичні ґрунти, що сформувались унаслідок субатлантичної деградації лучно-степових чорноземів під впливом лісової рослинності [1, 2]. Не взяті до уваги особливості ґенези чорноземів за умов, перехідних від класично лісостепових до широколистянолісових центральноєвропейських. Палінологічні дослідження в Південній Моравії засвідчили лісову, а не степову ґенезу середньоєвропейських чорноземів [8]. У межах лісових ґрунтово-ботанічних областей Галичини, за винятком поодиноких випадків, не виявлено чорноземів, які протягом середнього і пізнього голоцену розвиваються в умовах степової рослинної формації. Якби такі існували у минулому, то їхній генетичний профіль зберігся б до сьогоднішнього дня у майже незміненому вигляді й під дібровами, що є панівними рослинними асоціаціями басейну Верхнього Дністра і Бугу з середнього голоцену. Завдяки високій сенсорності степових чорноземів, подібності показників біологічного колообігу речовин у дібровах і лучних степах (однаковий об’єм первинної рослинної продукції незалежно від положення екосистеми в рельєфі), несуттєвими для чорноземів відмінностями хімізму цих колообігів (азотно-кальцієвий у дібровах та азотно-кремнієво-кальцієвий у лучних степах) степові чорноземи є екологічно стійкими щодо експансії лісів дібровного типу. Незначних змін зазнає тільки карбонатний профіль.

За даними А. Александровського, протягом 2–3 тис. років під покривом лісу може повністю деградувати гумусовий горизонт лучно-степових чорноземів [1]. Проведені нами профільно-генетичні дослідження чорноземів типових під дібровами Верхньобузької височини дають дещо іншу картину. В чорноземах типових під багатовіковою дібровою (про що свідчать дані кадастрових книг), найповніше деградував карбонатний профіль, значно менше – дисперсність перехідного горизонту чорноземів. Збільшились коефіцієнт диференціації мулу, відносна частка горіхуватих агрегатів у структурно-агрегатному складі ґрунтів, текучість органічної речовини і язикуватість нижньої межі гумусового горизонту. Навпаки, гумусність і глибина гумусового профілю зросли порівняно з аналогами на узліссі. Такі висновки підтверджені дослідженнями в аналогічних умовах південно-західних відрогів Середньоруської височини [1]. Отже, лучно-степові екосистеми, які в Правобережному і Лівобережному Лісостепу України були типовими екосистемами протягом середнього і пізнього голоцену, в умовах Галичини на захід від 25-го меридіана стали скоріше винятком, ніж загальним правилом.

Відсутність степової фази в еволюції чорноземів опідзолених Галичини пов’язують також зі значними коливаннями їхньої гумусності. Одному й тому ж ступеню опідзолення чорноземів відповідає різна їхня гумусність. Це не узгоджується із твердженнями про деградацію гумусності в разі опідзолення чорноземів. Таку невідповідність пояснюють початково різною гумусованістю вихідних чорноземів. Проте дослідження І. Тюріна щодо складу гумусу опідзолених чорноземів констатують інше. У них немає ознак “залишкового” гумусу степових чорноземів. Навпаки, простежена наявність сучасного гумусу, ґенеза якого пов’язана з умовами субатлантичного періоду голоцену. Отже, під сумнів ставиться парагенетичність опідзолених чорноземів не тільки Галичини, а й усього Лісостепу.

Літологічні особливості чорноземів верхньодністерського й опільського лісових масивів свідчать про можливість їхньої еволюції під дерев’янистою рослинною формацією. Відсутність карбонатів у лесово-ґрунтовій товщі і малопомітна шаруватість прісноводних верхньоплейстоценових лесоподібних суглинків є ознакою того, що ці поро-

ди, ймовірно, були перевідкладені уже в безкарбонатному стані [2]. На відміну від верхньодністерських чорноземів опідзолених, їхні аналоги лісостепових геоботанічних областей Галичини (з субатлантичного часу формуються в подібних екологічних умовах) вирізняються порівняно неглибокою вилугуваністю карбонатів, меншою глинисто-ілювіальною диференціацією профілю, більшою біогенною переритістю перехідних горизонтів.

Чорноземи опідзолені лісових ґрунтово-ботанічних областей Галичини пройшли три головні етапи історичних змін ґрунтоутворення в голоцені. Поєднання кліматичних умов раннього голоцену з початковою безкарбонатністю лесової товщі сприяли освоєнню території лісовою рослинністю (березово-соснові ліси). Дослідження фосфатів гумусових горизонтів опідзолених чорноземів Львівського Опілля засвідчують, що органічні фосфати алюмінію і заліза переважають над їхніми мінеральними формами [2]. Це дає підставу припустити, що опідзолені чорноземи Опілля в своєму розвитку пройшли через стадію опідзолення ще в ранньому голоцені. На цій стадії вони були, ймовірно, темнозабарвленими слабкоопідзоленими і текстурно-диференційованими ґрунтами.

Послаблення дренажу території у середньому голоцені та раптове потепління привели до сукцесійних змін у стані лісової рослинності та масштабного розширення ареалів дубових асоціацій паркового типу, більш конкурентних у нових едафічних умовах. Діброви і властивий їм дерновий тип ґрунтоутворення панували аж до початку субатлантичного періоду. За цей час ґрунтоутворення увійшло в стадію активної проградації чорноземів. Зважаючи на ранньоголоценову стадію опідзолення ґрунтів, найімовірніше відбувається проградація чорноземів з темно-сірих лісових ґрунтів. Безпосереднього підтвердження цьому немає, проте є незаперечні докази того, що у чорноземи можуть еволюціонувати лише темно-сірі лісові ґрунти. Зі стадії більш диференційованого й опідзоленого ґрунту проградація чорноземів неможлива [8]. Унаслідок проградації ґрунтотвірний процес супроводжується збільшенням вмісту гумусу з одночасним накопиченням біогенного кальцію. Саме в дібровах створюються сприятливі умови для накопичення гумусу і ввібраного кальцію у верхньому гумусовому горизонті [9]. Ці ґрунти вже за описаних умов набувають ознак, характерних для опідзолених чорноземів.

Субатлантичне похолодання і збільшення зволоженості території Верхньодністерського і Розтоцько-Опільського лісових ґрунтово-ботанічних округів призвели до посилення їхнього заліснення без зміни видового складу рослинних асоціацій. Якщо зважити на те, що тривалість і масштаби природного заліснення були суттєво обмежені початком інтенсивного зведення лісів людиною (звідси історична назва Опілля), а екологічні умови дібров не сприяють інтенсивній деградації мінеральної частини ґрунтів, то можна дійти висновку, що ознаки опідзолення на фоні текстурної диференціації профілю сучасних чорноземів опідзолених Галичини значно реліктові (ранньоголоценові). В теперішніх умовах тривалого господарського використання чорноземів вони підтримувані процесами псевдооглеєння, лесиважу, брюніфікації на фоні масштабного профільного оглеєння.

Історія розвитку рослинності і ґрунтового покриву Галичини, особливості будови профілю чорноземів свідчать про можливість їхнього прогресивного розвитку в умовах лісового типу рослинності. Історичні зміни ґрунтоутворення зумовили розвивальний тип еволюції чорноземів опідзолених у голоцені. Такий підхід до еволюції чорноземів повинен відобразитись на їхньому класифікаційному положенні та уточненні ґрунтово-

географічного районування чорноземної зони України. Цілком зрозуміло, що продовження лісостепової зони України в межах західної частини Галичини є алогічним фактом, побудованим на помилкових уявленнях про ґенезу чорноземів цього краю. Останнє фізико-географічне районування України частково ліквідувало цей алогізм. Проте незміненими залишились чинники, на підставі яких ландшафти Верхньодністерського і Розтоцько-Опільського регіонів Галичини віднесені до західнолісостепових: ґрунти, що за морфохроматичними ознаками і властивостями гумусової частини профілю дуже подібні до чорноземів, а також кліматичні умови.

---

1. *Александровский А.Л.* Эволюция почв Восточной Европы на границе между лесом и степью // Естественная и антропогенная эволюция почв. Пущино, 1988. С. 82–94.
2. *Андрущенко Г.О.* Ґрунти західних областей УРСР. Львів. Дубляни, 1970. 185 с.
3. Геоботанічне районування Української РСР. К: Наук. думка, 1977. С. 140–194.
4. *Дністрянський М.С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. Львів: Літопис, 2006. 490 с.
5. *Завалишин А.А.* Почвы Кузнецкой лесостепи // Материалы Кузнецко-Барнаульской почвенной экспедиции. М.; Л., 1931. Ч. 3. С. 21–201.
6. Классификация почв России. М.: Почвенный институт им. В.В. Докучаева РАСХН, 2000. С. 130–135.
7. *Крупеников И.А.* История почвоведения (от времени его зарождения до наших дней). М.: Наука, 1981. 315 с.
8. *Марголина Н.Я., Александровский А.Л., Ильичев Б.А.* и др. Возраст и эволюция черноземов. М., 1988. 144 с.
9. *Набоких А.И.* Некоторые вопросы подзолообразования // Материалы по исслед. почв и грунтов Херсонской губ. 1915. Вып. 2.
10. *Хотинский Н.А.* Голоцен Северной Евразии. М., 1977. С. 18–30.

GENESIS PROBLEMS OF CHERNOZEMS OF THE GALICIA

I. Papish, S. Pozniak

Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine

The problems of genesis and classification of chernozems of Galicia is being considerated within the common theory of the evolution of chernozems of the forest-steppe zone of Ukraine. In the soil-botanical conditions of the West forest-steppe of Ukraine the character and trend direction of the last Holocene evolution of chernozems is diverse.

Key words: chernozems, pheozems, soil cover, Galicia, soil evolution, classification, soil horizon, morphological features.

ПРОБЛЕМЫ ГЕНЕЗИСА ЧЕРНОЗЕМОВ ГАЛИЦИИ

И. Папиш, С. Позняк

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина

Рассмотрено проблемы генезиса и классификации черноземов Галиции в русле общей теории эволюции черноземов лесостепной зоны Украины. В почвенно-ботанических условиях Западной Лесостепи Украины характер и направление позднеголоценовой эволюции черноземов являются разнонаправленными.

Ключевые слова: черноземы, феоземы, почвенный покров, Галиция, эволюция почв, классификация, почвенный горизонт, морфологические признаки.

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2009
Прийнята до друку 20.09.2009